

Voorwoord

Op straat verdringen de klanten zich om parelkettingen uit Sri Lanka te kopen, ornamenten van Afrikaans ivoor, parfums met conserveermiddelen uit Tibet en Somalië, kleine flesjes die gemaakt zijn van Baltische barnsteen en meubels van alle mogelijke aromatische houtsoorten. De geur van buitenlandse wierook hangt in de lucht. Een winkeltje om de hoek verkoopt dure hightechproducten naast aangepaste versies voor klanten van hier. Afhankelijk van de feestdagen voegen hindoes, moslims of boeddhisten zich bij de menigten. Als je daarna bij een vriendin langsgaat, biedt ze je een koel drankje met een ongewoon aroma aan. De gezinsleden laten hun laatste aankopen zien: een prachtige tafel van Javaans sandelhout waarop de sierlijk bewerkte hoorn van een neushoorn uitgestald staat. Veel snuisterijen zien er geïmporteerd uit en getuigen van de kosmopolitische smaak van je vriendin.

Deze stad met zijn vele connecties met verre oorden klinkt als een willekeurige moderne metropool, maar dit is hoe de Chinese stad Quanzhou eruitzag in het jaar 1000. Een stad die halverwege Sjanghai en Hongkong aan de Chinese kust ligt, recht tegenover Taiwan, en indertijd een van de grootste, rijkste havensteden ter wereld was.

Alle producten in de winkels waren in die tijd doodgewone handelsgoederen. De Chinezen importeerden al eeuwen geurige houtsoorten als sandelhout uit het huidige Java en India en aromatische harssoorten, zoals mirre en wierookhars, van het Arabisch schiereiland. De Chinezen brandden geïmporteerde wierook om hun huis te parfumeren, ze stoomden hun kleren met geïmporteerde geurstoffen en brachten medicijnen, drankjes, soepen en gebak op smaak met geïmporteerde specerijen.

Al die importproducten werden gefinancierd door een levendige exporthandel en het meest geavanceerde Chinese product was het op zeer hoge temperaturen gebakken aardewerk. Goedkopere versies daarvan werden gemaakt door pottenbakkers in het Midden-Oosten, die glazuren maakten die hun producten het aanzien gaven van het glanzende Chinese keramiek, maar die lang niet zo heet werden gebakken. Met de komst van nieuwe handelsroutes moesten ambachtslieden die in eigen land altijd een monopoliepositie hadden ineens concurreren met fabrikanten aan de andere kant van de aardbol.

Het jaar 1000 was het jaar waarin de globalisering begon. Het jaar waarin overall ter wereld handelsroutes ontstonden waarover goederen, technieken, religies en mensen huis en haard konden verlaten en nieuwe plekken konden opzoeken. De veranderingen die dat met zich meebracht waren zo allesomvattend dat ze ook gewone mensen raakten.

In het jaar 1000 – of zo dicht bij dat jaar als archeologen maar kunnen vaststellen – verlieten de Vikingen hun thuislanden in Scandinavië, staken ze de noordelijke Atlantische Oceaan over en arriveerden ze op het eiland Newfoundland aan de noordoostkust van Canada, een gebied waar nog nooit een Europeaan voet aan wal had gezet. (Er was helemaal niemand meer naar Amerika overgestoken na de golf van migraties van Siberië naar de Amerikaanse westkust die meer dan tienduizend jaar eerder plaatsvond.) De Vikingen verbonden bestaande handelsroutes in Amerika met die van Europa, Azië en Afrika – een landmassa die ik in dit boek zal aanduiden als Afrika-Eurazië. Voor het eerst in de wereldgeschiedenis kon een voorwerp of boodschap de hele aardbol rondgaan.

Anders dan de Noormannen waren de andere hoofdrolspelers in het jaar 1000 – de Chinezen, de Indiërs en de Arabieren – geen Europeanen. De langste reguliere zeeroute verbond China met de steden Oman en Basra in de Perzische golf, en Basra was de havenstad die het dichtst bij Bagdad lag. Deze route tussen de Perzische Golf en China

combineerde twee pelgrimswegen: een voor moslims die van China naar Mekka reisden en een voor Oost-Afrikanen die de hadj verrichtten. Het meeste verkeer ging van het Arabisch schiereiland naar de havensteden aan de zuidoostkust van China, maar sommige goederen gingen nog verder, naar de havensteden langs de Oost-Afrikaanse kust.

De aanjagers van de globalisering in het jaar 1000 waren onder anderen de Vikingen uit Noord-Europa, maar ook de inwoners van Noord- en Zuid-Amerika, Afrika, China en het Midden-Oosten. Deze reizigers ruilden goederen voor artikelen die ze nooit eerder hadden gezien en vestigden daarmee handelswegen over land en zee die een serieus begin maakten met de globalisering. Via de nieuwe wegen die deze handelaren en ontdekkingsreizigers baanden kwamen vele rijken en rijkjes met elkaar in contact en werden goederen, mensen, ziektekiemen en ideeën overgebracht naar nieuwe gebieden. Verschillende delen van de wereld ontmoetten elkaar voor het eerst, met als uiteindelijk gevolg onze huidige geglobaliseerde wereld.

Het is natuurlijk zo dat er al lang voor het jaar 1000 regio's waren waar men wist dat er andere volkeren bestonden. In de eerste eeuw van onze jaartelling was er al een goed gedocumenteerde zeeroute tussen het Romeinse Rijk en de westkust van Zuid-India, maar die handel bloedde uiteindelijk dood. Daartegenover staan de Zijderoutes over land en zee die rond het jaar 500 ontstonden en duurzame culturele en zakelijke betrekkingen tussen India, China en de landen in Zuidoost-Azië creëerden – routes die in 1000 nog steeds in gebruik waren. Toch bleven die twee handelsnetwerken, hoe geavanceerd ze ook waren, beperkt tot maar één deel van de wereld. De expansie die optrad in het jaar 1000 beïnvloedde de hele aardbol.

Natuurlijk was dit geen globalisering volgens huidige begrippen. Gewone mensen konden niet vrijwel overal naartoe reizen, winkels binnenlopen en goederen aanschaffen uit zo ongeveer elk land ter wereld.

Niettemin leidden de veranderingen rond het jaar 1000 tot een fundamentele vorm van globalisering. Wat er op één plek gebeurde, kon enorme effecten hebben voor de inwoners van andere, verafgelegen gebieden. Nieuwe wegen verbonden verschillende delen van de aardbol met elkaar en handelsartikelen, mensen en religies reisden allemaal mee over die wegen. De permanente vraag naar slaven in Constantinopel (het huidige Istanboel), Bagdad, Caïro en andere steden leidde tot de gedwongen verhuizing van miljoenen mensen uit Afrika, Oost-Europa en Centraal-Azië, honderden jaren voor het begin van de trans-Atlantische slavenhandel.

De globalisering trof ook mensen die zelf nooit van huis gingen. Zodra een heerser zich bekeerde – zoals velen rond het jaar 1000 deden – stapten hun onderdanen vaak ook over op het nieuwe geloof. Mensen die in Zuidoost-Azië woonden – op het vasteland én op de eilanden – gaven hun traditionele beroepen op en gingen fulltime aan het werk om Chinese consumenten – rijk en arm – te voorzien van specerijen en aromatische houtsoorten. Toen buitenlandse kooplieden steeds meer winst gingen maken ten koste van plaatselijke zakenlieden braken 's werelds eerste antiglobaliseringsrellen en aanvallen op de nieuwe rijken uit in steden als Caïro, Constantinopel en Guangzhou.

Er is geen materiaal uit 1000 overgebleven dat exacte cijfers geeft over de goederen en mensen die in die tijd de wereld over reisden. Daarom zal ik ook zoveel aandacht besteden aan andersoortige aanwijzingen. In dit boek volg ik handelsartikelen langs verschillende routes en zal ik kijken wat voor mensen en informatie er meereisden. Ik zal me met name ook richten op mensen die over hun reizen schreven of optekenden wat ze van anderen hoorden, want hun geschriften zijn onze belangrijkste getuigen van de gigantische transformatie die na 1000 optrad.

Deze uitwisselingen in het jaar 1000 baanden een deel van de wegen waarover goederen en mensen nog steeds heen en weer reisden nadat Columbus de Atlantische Oceaan was overgestoken, maar de wereld

van 1000 vertoonde belangrijke verschillen met die van 1492. Ten eerste lagen de reizigers die elkaar in het jaar 1000 ontmoetten in technologisch opzicht veel dichterbij elkaar dan in 1492, toen de Europeanen bijna iedereen die ze tegenkwamen probleemloos konden verslaan met hun geweren en kanonnen.

In het jaar 1000 waren de voornaamste spelers ook andere mensen. Sommige delen van de wereld, zoals China en het Midden-Oosten, floreerden, terwijl andere – met name Europa – achterbleven. Paradoxaal genoeg lijkt de wereld van 1000 veel meer op onze huidige wereld, waarin de Chinezen, Arabieren en Amerikanen allemaal serieuze rivalen zijn voor de Europeanen.

De gebeurtenissen die in het jaar 1000 in gang werden gezet waren een belangrijke stap in de evolutie van de mensheid en ze hebben zowel goede als slechte gevolgen gehad. Het ontstaan van wereldwijde wegen leidde tot kruisbestuiving en besmetting, tot intellectuele verrijking en culturele fragmentatie, tot de verspreiding van nieuwe technologieën en het uitsterven van traditionele ambachten. Ze vergrootten de mogelijkheden voor verbroedering, maar ook voor conflicten. Ze openden sommige mensen de ogen voor mogelijkheden die ze nooit eerder hadden gekend, maar versnelden ook de onderwerping van mensen die minder goed in staat waren om zich te verzetten tegen overheersers.

Dit boek is het eerste waarin deze gebeurtenissen worden beschouwd als 'globalisering'.¹ Globalisering leidt altijd tot winnaars en verliezers, en dat gebeurde ook in het jaar 1000, waarin de wereld fundamenteel veranderde. De gevolgen daarvan zijn nog steeds voelbaar en het kan alleen maar goed zijn om de langetermijneffecten van dat jaar te begrijpen.

Het verhaal klinkt ontzettend bekend, maar als we teruggaan naar het jaar 1000 beseffen we meteen hoe anders de wereld er toen uitzag. Het opvallendste verschil is natuurlijk dat er nog geen industrialisering was. Energie kwam van mensen, dieren, water en wind.

De politieke situatie was ook heel anders. Mensen organiseerden zich in eenheden als bendes, stammen, koninkrijken en keizerrijken. Er waren nog geen natiestaten die al hun burgers militaire dienstplicht konden opleggen of belasting konden laten betalen. Zulke staten ontstonden pas in de negentiende eeuw.

Dit boek illustreert wie de netwerken in de belangrijkste regio's opzetten en hoe die netwerken met elkaar verstrengeld raakten. Toen mensen uit verschillende gebieden rond het jaar 1000 contact met elkaar begonnen te leggen, baanden ze de weg voor de volgende fase van de globalisering in de zestiende eeuw, toen de Europeanen bestaande netwerken omvormden om hun eigen belangen te dienen. Maar de Europeanen hebben de globalisering niet uitgevonden. Ze veranderden en vergrootten alleen maar wat er al was. Als de globalisering niet al lang was begonnen, zouden de Europeanen niet zo snel in zoveel gebieden hebben kunnen doordringen.

Globalisering is altijd een heikele zaak geweest, want zodra mensen beseften dat ze niet alleen op de wereld waren, kwamen ze voor nieuwe gevaren te staan. Mensen die voor het eerst met globalisering in aanraking kwamen moesten strategieën ontwikkelen en dat deden ze vanuit verschillende posities.

Als individuen onbekende volkeren tegenkwamen – zoals rond het jaar 1000 overal ter wereld gebeurde – probeerden ze eerst de risico's te bepalen: waren die vreemdelingen van plan hen te vermoorden? Wilden ze hen gevangennemen? Ze moesten hun relatieve status bepalen: als het vechten werd, wie zou er dan winnen? Wie was er technologisch meer ontwikkeld? Wat als de vreemdelingen konden lezen en schrijven? En deze individuen moesten redelijke beslissingen nemen over wat ze moesten doen. Van die beslissingen valt veel te leren.

Sommige reacties waren overhaast en ondoordacht. Zo vermoordden de Vikingen soms bijvoorbeeld uitheemse volkeren in hun slaap, voor ze ook maar een woord met ze hadden gewisseld.

Andere reacties waren spontaan en eerlijk gezegd soms ook bizar.

Toen Amerikaanse indianen een Vikingnederzetting aanvielen en de Scandinavische leiders de aftocht bliezen, kon een zwangere doch felle Vikingvrouw, Freydis geheten, haar mannelijke metgezellen niet bijhouden. Ze stond ineens alleen tegenover een bende inheemse krijgers. Ze trok haar blote borst uit haar hemd en ‘sloeg erop’² met een zwaard. De indianen renden daarop verschrikt weg, als je de saga die dit beschrijft wilt geloven.

Andere reacties uit het jaar 1000 zijn iets leerzamer. Sommige dappere zielen verbeterden hun angst en probeerden contact te maken met volkeren die ze nooit eerder hadden gezien. Ze knoopten handelsrelaties aan.

Vaak gingen gebieden met de minste natuurlijke rijkdommen hun eigen volk exporteren als slaven. Er was niet één plek die de meeste slaven leverde. De rijkste stedelijke gebieden importeerden slaven uit armere regio’s die naast menselijke arbeidskrachten weinig exportproducten bezaten: West- en Oost-Afrika, Centraal-Azië en Noord- en Oost-Europa. (Uit Oost-Europa kwamen zoveel slaven dat ons woord ‘slaaf’ is afgeleid van ‘Slavisch’.)

Mensen die niets te verhandelen hadden werden soms succesvolle tussenpersonen, die cruciaal werden voor het pionieren over nieuwe handelsroutes. Vreemd genoeg deden mensen met minder technologie het soms beter dan geavanceerdere volkeren, omdat ze sneller waren met het assimileren van innovatieve ideeën en technieken.

Een van de snelste manieren om als gemeenschap hoger op te komen was je bekeren tot het geloof van een meer ontwikkelde samenleving, een beslissing die niet altijd voortvloeyde uit religieuze overtuiging. Een heerser die in het huidige Oekraïne woonde (zijn naam was prins Vladimir van Kiev) wilde zijn koninkrijk versterken en ging op zoek naar rolmodellen vlak buiten zijn eigen grenzen. Net als veel andere monarchen koos hij voor de religie – in dit geval het oosters-orthodoxe christendom – die hem de meeste kansen bood om zijn macht te consolideren en allianties te vormen met machtige bureu. Prins Vladi-

mirs belangrijkste bron van informatie bestond uit de verhalen van de afgezanten die hij naar andere heersers had gestuurd. Daar spioneerden ze een tijdje rond, waarna ze terugkwamen met nieuws over de burens.

Vladimir koos voor het christendom, maar de lijst van religies was erg kort. Hij woog de voors en tegens van het jodendom, de islam, het rooms-katholieke geloof en het oosters-orthodoxe geloof tegen elkaar af. Het jodendom verwierp hij omdat de Joden Jeruzalem kwijt waren geraakt. Hij schrapte de islam van zijn lijstje vanwege het bijbehorende alcoholverbod. Het rooms-katholicisme verwierp hij zonder opgaaft van redenen. Hij koos voor het oosters-orthodoxe geloof omdat de schitterende Hagia-Sophia-kathedraal in Constantinopel een wonder van techniek was, in die tijd net zo indrukwekkend als de modernste wolkenkrabbers nu.

Het aantal wereldreligies nam af toen ook andere leiders religies voor hun rijken uitkozen in de jaren vlak voor en na het jaar 1000. Eén zo'n religie, het manicheïsme, was populair in het gebied dat we nu kennen als Iran en draaide om een doorlopende strijd tussen goed en kwaad, maar dit geloof verdween volkomen omdat het niet met de meer gevestigde religies kon concurreren en lang niet zoveel volgelingen wist te trekken.

Na het jaar 1000 verschenen er geen belangrijke nieuwe religies meer, behalve het sikhisme, het bahá'i-geloof en het mormonisme, plus nog een paar andere. Deze nieuwe religies waren allemaal 'remixen', samengesteld uit elementen van religies die in 1000 al stevig geworteld waren.

Andere heersers namen net zulke beslissingen als Vladimir, met zijn keuze voor de orthodoxe kerk. Als gevolg daarvan nam het aantal aanhangers van de grote religies rond het jaar 1000 gigantisch toe. Noord- en Oost-Europa werden christelijk, de islam spreidde zich naar het oosten uit tot in Centraal-Azië en naar het zuiden tot in Noord-India, en het boeddhisme en hindoeïsme verspreidden zich in Zuidoost-Azië.

We leven in een wereld die is gevormd door allerlei interacties in de wereld van het jaar 1000: tweeënnegentig procent³ van de huidige gelovigen hangt een van de vier religies aan die rond het jaar 1000 groot zijn geworden.

En doordat we leven in een wereld die is gevormd door gebeurtenissen die in het jaar 1000 hebben plaatsgevonden, worstelen we met exact dezelfde vragen als die waarmee mensen zich destijds voor het eerst geconfronteerd zagen: moeten we samenwerken met onze burens, met ze handelen, toestaan dat ze zich in onze landen vestigen en ze vrijheid van geloof gunnen als ze onder ons leven? Moeten we proberen ze buiten de deur te houden? Moeten we wraak nemen op de mensen die rijk worden van de handel? Moeten we proberen nieuwe producten te vervaardigen door technologieën te kopiëren die we nog niet goed beheersen? En tot slot: zal globalisering ons bewuster maken van wie we zijn of zal onze eigen identiteit erdoor verdwijnen?

Die vragen wil ik in dit boek behandelen.

HOOFDSTUK 1

De wereld in het jaar 1000, een overzicht

Vreemd genoeg is die explosie van interregionale reislust rond het jaar 1000 niet veroorzaakt door nieuwe technologieën. Net als eerder bewogen mensen zich over land voornamelijk te voet, op dieren of in karren en ze staken het water over in kano's, zeilboten of houten schepen. De handel tussen verschillende gebieden nam in het jaar 1000 toe omdat landbouwoverschotten leidden tot bevolkingsgroei, wat ertoe leidde dat een deel van de bevolking niet meer fulltime hoefde te boeren en goederen ging produceren voor de markt. Ze werden handelaren.

Het gebied dat in het jaar 1000 het hoogste bevolkingscijfer had, was net als nu China. Er waren toen al zo'n honderd miljoen Chinezen. In de hele geschiedenis hebben de Chinezen een kwart tot een derde¹ van de wereldbevolking uitgemaakt. De economie floreerde ten tijde van de Song-dynastie (960-1276) en Chinese kooplieden en zeevaarders handelden met Zuidoost-Azië en Zuid-India, waar gewesten waar rijst werd geteeld ook groeiende bevolkingsaantallen voedden.

De bevolkingscijfers in graanproducerende gebieden in het Midden-Oosten en Europa waren niet zo hoog als die in Azië, maar nog altijd behoorlijk. Van 751 tot ongeveer 900 beheerste het Abbasidenrijk een groot grondgebied dat zich in het westen uitstrekte tot Noord-Afrika en in het oosten helemaal tot Centraal-Azië.

Die vereniging onder de Abbasiden faciliteerde het transport van allerlei voedingsmiddelen door het hele rijk. Sommige, zoals sorghum, kwamen oorspronkelijk uit West-Afrika. Andere, zoals rijst, kwamen

uit India. De teelt van tropische planten uit Iran en India veranderde ieders leven in het hele Abbasidenrijk doordat hij boeren stimuleerde om 's zomers door te werken (iets wat ze daarvoor niet deden). Deze verandering leidde in de eerste jaren van het Abbasidische kalifaat tot duurzame welvaart² in de kern van het islamitische rijk.

Na 900 viel het rijk echter uiteen in regionale dynastieën die elk werden geregeerd door een andere militaire leider. De kalief in Bagdad bleef in naam het hoofd van de islamitische gemeenschap (moslims bleven hem overal in het voormalige Abbasidenrijk in hun vrijdaggeboden noemen), maar het was geen verenigd rijk meer. Toch bleef de bevolking van het voormalige territorium van de Abbasiden groeien. In het jaar 1000 woonden er naar schatting tussen de vijfendertig en veertig miljoen³ mensen.

Ook de bevolking van West-Europa nam toe toen daar verstrekkende veranderingen werden doorgevoerd in de landbouw die de Britse historicus R.I. Moore 'vergraning'⁴ heeft genoemd. In Noord-Frankrijk en Engeland merkten landbouwers het eerst dat de vruchtbaarheid van een akker achteruitgaat als je er elk jaar hetzelfde gewas op teelt, dus lieten ze een derde tot de helft van hun land tussendoor braak liggen.

Na 1000 begonnen boeren hun akkers elk jaar met andere gewassen te beplanten. Een populaire cyclus was knolrapen, klaver en graan, wat hielp om de voedingsstoffen in de grond op peil te houden. Deze praktijk, die zo belangrijk is voor goede landbouwopbrengsten, verspreidde zich maar heel langzaam (in China was hij allang bekend). Tegelijkertijd werden de opbrengsten verbeterd met andere innovaties: door paarden getrokken ploegen, watermolens, windmolens en ijzeren werktuigen die dieper de grond in gingen dan die van hout. Voorafgaand aan de vergraning werd het grootste deel van het land in West-Europa niet regelmatig bebouwd, maar daarna grotendeels wel.

Deze veranderingen droegen, in combinatie met de bevolkingsgroei,

bij aan de opkomst van gevestigde gemeenschappen in Europa. Voor de grote opkomst van de graanteelt waren veel boeren in West-Europa een soort nomaden die van plek tot plek trokken om land te bebouwen en vee te hoeden, maar in Frankrijk, Engeland en Duitsland, en later ook in Oost- en Noord-Europa, begonnen boeren nu huizen te bouwen en in dorpen te wonen, dankzij gewasrotatie en andere landbouwvernieuwingen.

De bevolking van Europa verdubbelde bijna, van minder dan veertig miljoen in het jaar 1000 tot vijfenzeventig miljoen in 1340 (voordat de Zwarte Dood in 1348 toesloeg). Deze bevolkingsgroei viel samen met het middeleeuws klimaatoptimum,⁵ een warme periode die begon in 1000, zijn hoogtepunt bereikte in 1100 en rond 1400 weer was afgelopen. Omdat klimaathistorici nog altijd niet weten of die opwarming overal ter wereld plaatsvond, noemen ze deze periode ook wel de middeleeuwse klimaat anomalie.⁶ Voorlopig onderzoek⁷ lijkt erop te wijzen dat – net als nu – Europa en China een temperatuurstijging beleefden, terwijl andere gebieden kouder werden.

De verspreiding van mensen over Europa veranderde ook. De bevolking van Zuid- en Oost-Europa – Italië, Spanje en de Balkan – groeide met vijftig procent. Maar dankzij verbeterde landbouwtechnieken was de groei in West- en Noord-Europa – het grondgebied van het huidige Frankrijk en Duitsland – nog veel groter. Daar verdriedubbelde de bevolking, zodat bijna de helft van alle Europeanen rond 1340 in Noord- en West-Europa leefde.

De Chinese populatieverschuiving leek op die in Europa, maar bewoog de andere kant op: de Chinezen trokken naar rijstproducerende gebieden ten zuiden van de Jangtsekiang op hetzelfde moment dat Europeanen noordwaarts trokken, van het Middellandse Zeegebied naar de Noordzee. In 742 woonde zestig procent⁸ van de zestig miljoen Chinezen in Noord-China, waar ze tarwe en gierst verbouwden; in 980 leefde tweeënzestig procent in Zuid-China, waar ze rijst teelden – een veel productiever gewas dan de noordelijke graansoorten.

Anders dan in China, dat een keizer had, was er in 1000 niet één monarch die heel Europa beheerste. In Oost-Europa was het Byzantijnse rijk de meest welvarende staat,⁹ maar dat verloor in rap tempo aan militaire macht. Het Byzantijnse leger werd zwakker en zwakker, zodat de keizer zich moest verlaten op huurlingen of buitenlandse troepen, al was Constantinopel (het huidige Istanboel) nog steeds de modernste stad van heel Europa. West-Europeanen die er op bezoek gingen, keken hun ogen uit bij de schitterende promenades en de geraffineerde bouwwerken, met name de magnifieke Hagia Sophia.

In West-Europa had Karel de Grote (742-804) het huidige Frankrijk en Duitsland verenigd, maar na zijn dood brak zijn koninkrijk in drieën. In de tiende eeuw waren koning Otto I van Duitsland, zijn zoon Otto II en zijn kleinzoon Otto III – die samen de Ottonen genoemd worden – de machtigste heersers van West-Europa. Otto I regeerde over het grondgebied van Duitsland en Rome, maar niet over het hele Italiaanse schiereiland, dat voor een groot deel toebehoorde aan het Byzantijnse rijk. Hij was zo machtig dat hij de paus mocht benoemen. In 962 kroonde de paus Otto I op zijn beurt tot keizer van het Heilige Roomse Rijk, een titel die zijn zoon en kleinzoon van hem erfden.

Otto III wees paus Silvester II (999-1003) aan als hoofd van de roomse kerk. Silvester was een van de best opgeleide mannen van zijn tijd. Hij kende zelfs een beetje algebra, een vorm van wiskunde die de Europeanen van de islamitische wereld hadden geleerd (het woord ‘algebra’ komt van het Arabische *al-jabr*,¹⁰ dat verwijst naar de handelingen die nodig zijn om een vergelijking op te lossen).

Het jaar 1000 viel in de bewindsperiode van Silvester II, maar dit jaartal zei de Europeanen niet zoveel, omdat maar heel weinig mensen een kalender gebruikten die begon bij de geboorte van Jezus. Zulke kalenders bestonden al sinds de zesde eeuw, maar wonnen maar heel langzaam terrein en werden pas in 1500 officieel geaccepteerd door de kerk. De meeste mensen vernoemden een jaar naar het bewind¹¹ van de

heersende koning of paus. Zo noemden ze het jaar 1000 bijvoorbeeld het tweede jaar van Silvesters pausdom.

Maar weinig christenen geloofden dat Christus in het jaar 1000 op aarde terug zou keren. Verschillende rondreizende predikers¹² en kerkhervormers beweerden dat ze de messias waren en leidden opstanden, maar hun bewegingen ontstonden in verschillende eeuwen en in het jaar 1000 was hiervan geen sprake.

Van alle agrarische rijken in de wereld van het jaar 1000 weten wetenschappers het minst over de Maya's in Midden-Amerika. Ergens voor 600 waren de Maya's al begonnen met extensieve irrigatieprojecten voor mais, die ze verbouwden op opgehoogde akkers in hun oorspronkelijke grondgebied in het huidige Mexico, Belize, Guatemala, El Salvador en Honduras. De grote bloeiperiode van de Maya's lag rond het jaar 700, toen hun totale bevolkingscijfer in de miljoenen liep (volgens een schatting uit 2018 tussen de tien en vijftien miljoen).¹³ De Mayastad Tikal¹⁴ in het huidige Guatemala was een van de grootste steden in de tijd tussen 600 en 800 en telde zo'n zestigduizend inwoners. Aan het eind van de achtste eeuw raakten meerdere steden in verval en werden ze verlaten, mogelijk vanwege uitputting van de grond of misschien ook door klimaatverandering. Na 830 werd er nog maar weinig gebouwd. Tussen 1000 en 1100 heerste er een langdurige droogte, die leidde tot een drastische daling van het bevolkingscijfer en massamigratie naar het noordelijke schiereiland Yucatán, waar de nieuwe stad Chichén Itzá verrees.

Hoewel geschreven bronnen in Mayasymbolen ophouden voor het jaar 1000 (de laatste inscriptie op een stenen monument dateert van 910) beleefden de Maya's in Chichén Itzá een heropleving. Ze breidden hun handelscontacten in het noorden uit naar het stroomgebied van de Mississippi en het vierstatenpunt waar het huidige Colorado, New Mexico, Arizona en Utah aan elkaar grenzen, en in het zuiden naar Panama en Colombia. De megastad Chichén Itzá heeft het grootste balveld van alle Mayasteden, plus een geavanceerd astronomisch ob-

servatorium. De stad was in 1000 zo indrukwekkend dat veel naburige heersers met geschenken beladen afgezanten naar het hof van de Maya's stuurden.

Hoe groot was de wereldbevolking in het jaar 1000? Grove schatting: rond de tweehonderdvijftig miljoen. We weten veel meer over rijken die aan volkstellingen deden (denk aan China) dan over gemeenschappen die dat soort dingen niet bijhielden, en boerensamenlevingen hadden veel hogere bevolkingscijfers dan groepen rondreizende veehoeders. Azië maakte met China, Japan, India en Indonesië – allemaal grote rijstproducenten – het leeuwendeel van de wereldbevolking uit (meer dan vijftig procent¹⁵ of om en nabij de honderdvijftig miljoen mensen) en Europa stond op twee met twintig procent. Afrika nam mogelijk ook nog eens twintig procent voor zijn rekening, wat tien procent of nog minder overlaat voor Noord- en Zuid-Amerika (de bevolking van Oceanië is altijd op minder dan één procent van het wereldtotaal gebleven).

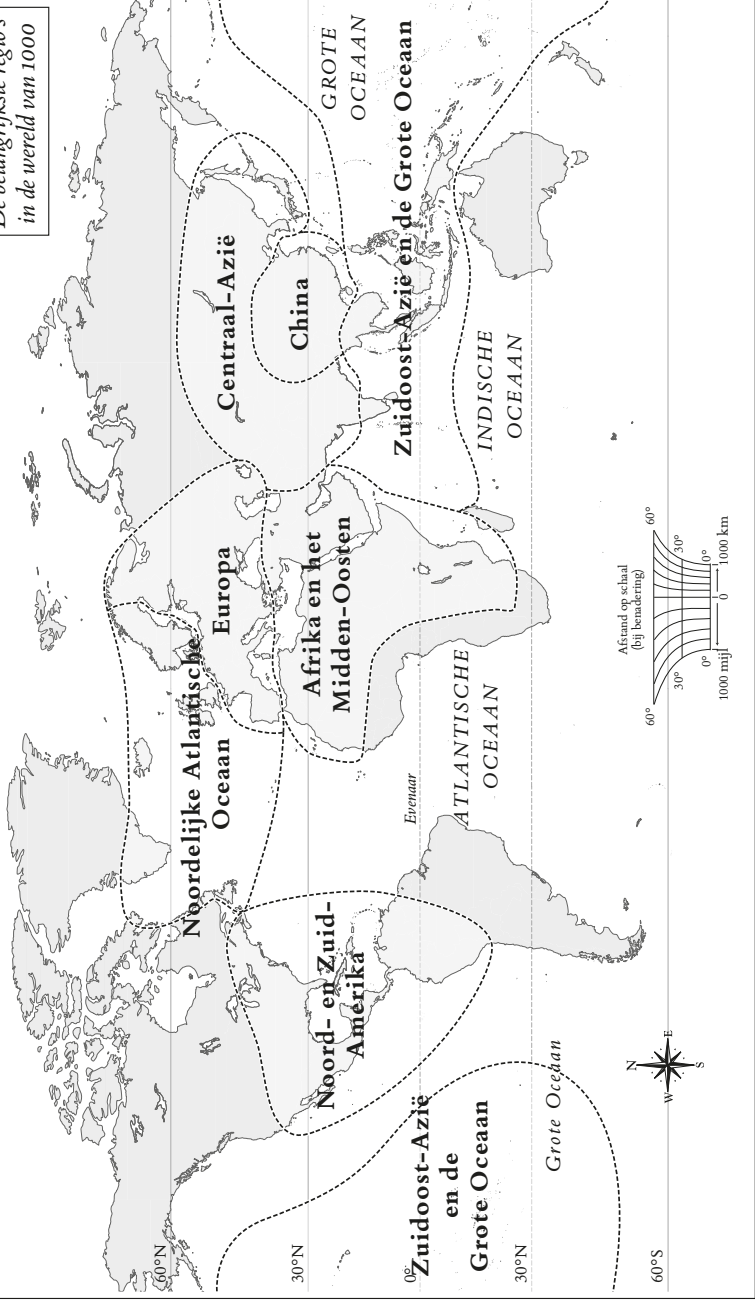
In de verschillende gebieden op aarde waar de landbouw floreerde en de bevolking groeide, kon een deel van de mensen ophouden met boeren en in steden gaan wonen. Europese steden waren tussen 1000 en 1348 niet de grootste. Parijs, een van de belangrijkste centra van Europa, had een inwonertal¹⁶ van twintig- à dertigduizend, wat niets was vergeleken met de vierhonderdvijftigduizend inwoners van het islamitische Córdoba of Kaifeng en Hangzhou, de hoofdsteden van de Song-dynastie, die elk minstens een miljoen zielen telden.

Toen de steden groeiden, groeide het aantal ondernemende kooplieden mee. De bijzondere voorwerpen die ze in verre streken aanschafden smaakten naar meer. Handelsgoederen waren veelal lichtgewicht producten, zoals veren, bontvachten, bijzonder textiel en medicijnen. Edelmetalen vormden hierop een belangrijke uitzondering. Mensen waren bereid ze over enorme afstanden mee te slepen.

In deze samenlevingen konden er dankzij de landbouwoverschotten ook grote, geletterde bureaucratieën ontstaan. Ze hadden allemaal hun

KAART 1.1

De belangrijkste regio's
in de wereld van 1000

eigen schriftsysteem. Wereldwijd gezien zijn de meeste bronnen uit het jaar 1000 geschreven in het Latijn, het Oud-IJslands, het Grieks, het Arabisch, het Perzisch, het Sanskriet en het Chinees. Dankzij die schriftelijke bronnen weten we meer over mensen in deze streken en hun directe burens dan over gebieden die geen schriftsysteem kenden.

Dit boek gaat niet over geïsoleerde delen van de wereld waarover niets is overgeleverd of die geen handel dreven met naburige gebieden. Dat gold voor Australië, een deel van Afrika ten zuiden van de Sahara en veel delen van Noord- en Zuid-Amerika. Op sommige van die plekken hielden de bewoners zich bezig met jagen en verzamelen, met periodiek ook wat landbouwactiviteiten. In de lente zaaiden ze en in het najaar kwamen ze terug om te oogsten, zonder hun gewassen 's zomers te verzorgen. De laatste jaren zijn er stemmen opgegaan dat het leven van een jager-verzamelaar veel beter was dan een leven als boer die gewassen verbouwde op akkers. Dat zou zeker waar kunnen zijn, maar jagers-verzamelaars produceerden niet genoeg voedseloverschotten voor significante bevolkingsgroei. Ook ontstond er geen schrift in deze gemeenschappen, zodat we nog steeds weinig over ze weten, behalve wat we kunnen opmaken uit archeologische opgravingen. Velen geloven dat het schrift het eerst opkwam in grote agrarische rijken omdat heersers moesten bijhouden hoeveel onderdanen ze hadden en hoeveel belasting die moesten betalen.

Toch waren de gebieden die weinig contact met buitenstaanders hadden niet allemaal hetzelfde. De stad Djenné-Djeno¹⁷ in West-Afrika heeft wetenschappers genezen van hun vaste aanname dat steden alleen konden ontstaan in gevestigde agrarische gemeenschappen. Hier bestond de plaatselijke bevolking uit herders die het grootste deel van het jaar rondtrokken met hun kuddes, maar het regenseizoen doorbrachten in Djenné-Djeno, waar op zulke momenten wel twintigduizend mensen konden wonen. De opgraving bevat een enorme, acht meter diepe laag potscherven die teruggaat tot 300 v.Chr., toen er al

een grote nederzetting gevestigd was. Interessant genoeg zijn de enige schriftelijke bronnen over Djenné-Djeno afkomstig van buitenstaanders die rond het jaar 1000 over de stad begonnen te schrijven.

Zulke grote nederzettingen hebben zonder enige twijfel ook bestaan in minder goed gedocumenteerde delen van de wereld, maar we kennen ze alleen van archeologische opgravingen. Op veel plekken, zoals het Amerikaanse continent en het deel van Afrika dat ten zuiden van de Sahara ligt, is de archeologie onze enige bron.

Overall in het Eurazië van het jaar 1000 leefden auteurs in een wereld die heel anders was dan de onze, waarin elke uithoek van de aarde is verkend en tot in het kleinste detail in kaart is gebracht. Ze waren heel geïnteresseerd in verre oorden en legden vast wat ze wisten over landen die aan de rand van de bekende wereld lagen. Klassieke auteurs die in het Chinees, Grieks en Latijn schreven, hadden het allemaal over de half-menselijke wezens die daar zouden wonen. Veel latere auteurs beschreven glimpen van wezens zonder hoofd of met ontbrekende ledematen en andere vreemde kenmerken. De eerste reizigers rond het jaar 1000 wisten nauwelijks iets over hun burens, maar dat heeft ze blijkbaar nergens van weerhouden.

Verslagen in het Arabisch geven de meeste details over de inwoners, handelsgoederen, routes en gewoontes van veel volkeren in Afrika-Eurazië die nog geen schrift kenden. Een Perzische ambtenaar bij de postrijen- en inlichtingendienst van de Abbasiden, een zekere Ibn Khordadbeh (820-911), schreef het eerste geografische boekwerk over de verschillende landen die langs specifieke routes lagen en de goederen die ze produceerden. Hij noemde zijn werk heel toepasselijk *Het boek van routes en rijken*. Latere geografen¹⁸ die in het Arabisch en Perzisch schreven, gebruikten dezelfde titel voor hun observaties over verschillende gebieden in geschriften die van cruciaal belang zijn voor een goed begrip van de wereld in het jaar 1000. De Chinezen hadden ook een lange traditie van schrijven over verre, vreemde oorden en hun beschrijvingen bevatten al net zoveel kostbare informatie.

De beste methode om de betrouwbaarheid van dit soort verslagen te beoordelen is het vergelijken van een verslag met andere beschikbare bronnen, waarna je je een mening kunt vormen over het vermoedelijke waarheidsgehalte.

Deze aanpak geeft ons de kans om verschillende theorieën die stellen dat bepaalde reizigers Amerika al voor Columbus hadden bereikt op waarde te schatten. Sommige zijn zeer geloofwaardig en worden alom aanvaard door wetenschappers, andere zijn volkomen ongefundeerd en oogsten niets dan scepsis. Zo staan de bewijzen dat de Vikingen reizen naar Newfoundland hebben gemaakt bijvoorbeeld buiten kijf, terwijl de bewering dat de Chinezen Columbus voor zijn geweest uiterst speculatief is.

Het idee dat de Chinezen daar als eersten aankwamen is voor sommigen even aanlokkelijk als intrigerend. Stel dat het zo is? Het staat wel vast dat de Chinese marine onder leiding van admiraal Zheng He in de vijftiende eeuw naar Zuidoost-Azië, India, het Arabisch schiereiland en de kust van Oost-Afrika voer, maar er zijn geen bewijzen dat de Chinese vloot Kaap de Goede Hoop voorbij is gevaren naar Amerika, Australië, de noordpool of de zuidpool – allemaal beweringen die Gavin Menzies heeft gedaan in zijn boek *1421*.¹⁹ Dit was een enorm succesvol boek, dat beter verkocht dan alle andere boeken over de Chinese geschiedenis, maar er is geen serieuze kenner van de Chinese geschiedenis die Menzies' bevindingen accepteert. Ze zijn zo problematisch dat een prominente Australische kenner van de Ming-dynastie de uitgevers van het boek heeft aangeklaagd omdat ze het hadden gewaagd het als non-fictie op de markt te brengen.

Islamitische ontdekkingsreizigers hebben Amerika ook voor Columbus bereikt, of dat beweerde de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan althans in een toespraak uit 2014. Het bewijs? Dat Christoffel Columbus had opgetekend dat hij een moskee had gezien in Cuba. In werkelijkheid schreef Columbus in zijn dagboek: 'Een ervan²⁰ [een van de plaatselijke bergen] heeft nog een klein heuveltje op de top, als een

sierlijke moskee.’ Columbus beschreef dus een moskeevormige heuvel en geen moskee.

De professionele historicus S. Frederick Starr heeft een vergelijkbare bewering gedaan over Al-Biruni, een briljante, zeer veelzijdige Centraal-Aziatische geleerde, geboren in 973 en ergens na 1040 gestorven. Hij was beroemd vanwege zijn onderzoekingen op het gebied van de kalender, astronomie, geografie en India. Starr beweerde dat Al-Biruni Amerika ontdekt zou hebben²¹ of in elk geval beseftte dat er een continent aan de andere kant van de aardbol lag, tegenover Afrika-Eurazië. Dat was niet het geval.

Al-Biruni wist niet dat Amerika bestond, maar wel dat de aarde een bol was²² – kennis die Arabische geleerden hadden overgenomen van de oude Grieken. Al-Biruni zag in dat slechts een fractie van het aardoppervlak bewoond werd door mensen. Op de noordpool was het te koud voor menselijke bewoning en ten zuiden van de evenaar te heet. Hij vermoedde dat de andere kant van de aardbol,²³ waar inwoners van Afrika-Eurazië helemaal niets over wisten, grotendeels werd ingenomen door water, maar hij was een te groot denker om uit te sluiten dat er mogelijk ook bewoonde gebieden konden liggen. Al-Biruni heeft echter geen enkel continent ontdekt, laat staan een continent dat Amerika heet.

Los van Al-Biruni en andere toonaangevende geleerden in de islamitische wereld hadden maar weinigen die in het jaar 1000 leefden ook maar enig beeld van de hele aardbol. De meest complete wereldkaart – die het grootste deel van Afrika-Eurazië toonde, maar niets op de plek van Amerika – is in 1154 gemaakt door Al-Idrisi, een cartograaf die werkzaam was op Sicilië, een van de islamitische toegangspoorten tot Europa. Al-Idrisi, geboren in het Marokkaanse Ceuta, werkte aan het hof van koning Rogier, waar hij een wereldkaart maakte op een zilveren schijf met een doorsnede van meer dan twee meter, met daarbij een complete lijst van de breedtegraden en lengtegraden van alle gebieden die erop stonden. De originele kaart is verloren gegaan

(niet heel verrassend, want hij is waarschijnlijk omgesmolten vanwege het kostbare zilver), maar Al-Idrisi's lijst van plaatsnamen en de korte beschrijvingen daarbij zijn bewaard gebleven, evenals kaarten die gemaakt zijn op basis van de informatie die hij had verzameld.

Vanaf 1000, toen Europeanen Arabisch leerden en Arabische teksten begonnen te vertalen, kwam steeds meer kennis uit de islamitische wereld Europa binnen. Een tekst over euclidische meetkunde werd naar het Latijn vertaald vanuit een Arabische vertaling van de oorspronkelijke Griekse tekst en Fibonacci introduceerde de Arabische cijfers (die veel handiger waren dan Romeinse cijfertekens).

Die overdracht van kennis bleef niet beperkt tot intellectuele onderwerpen. Europeanen leerden ook nieuwe spelletjes. Het schaakspel, dat rond 600 was bedacht in India, verspreidde zich door de hele islamitische wereld en werd rond 1000 populair in Europa. Het leert de spelers van alles over militaire strategie, bijvoorbeeld dat het slimmer is om met meerdere voetsoldaten (of pionnen) op te trekken dan alleen. Toen het schaakspel naar Europa kwam, kregen sommige stukken nieuwe identiteiten. De olifanten werden 'bisschoppen'²⁴ of 'raadsheren' omdat ambachtslieden de twee olifantsslagtanden aanzagen voor de twee punten van een bisschopsmijter. Sommige schaakstukken werden gemaakt van ivoor dat afkomstig was van olifanten, maar de meeste waren van walrusivoor,²⁵ dat Europa in grote hoeveelheden bereikte in de tijd dat de Vikingen het actiefst waren in het noordelijke deel van de Atlantische Oceaan.

Moderne reizigers die gewend zijn aan vliegtuigen, treinen, auto's en schepen denken vaak dat reizen in vroeger tijden veel moeilijker was dan het in werkelijkheid was. We vragen ons af hoe mensen duizenden kilometers te voet konden afleggen en vergeten daarbij dat de meeste mensen wel dertig kilometer per dag konden lopen, en dat voor langere periodes. Dat waren mensen in het jaar 1000 gewoon gewend. Eén gezant liep tussen 1024 en 1026 meer dan vierduizend kilometer.

De historicus die deze lange reis heeft opgetekend vermeldt niet hoe

die gezant dat voor elkaar heeft gekregen, maar we kunnen ervan uitgaan dat hij – en de meeste reizigers in dit boek – hulp kregen van plaatselijke gidsen, hoe zwaar het terrein ook was. In de jaren negentig van de vorige eeuw hielpen dorpingen een groep onderzoekers een lastig stuk van de Himalaya over te steken en toonden ze hun meerdere routes die ze niet kenden. Afhankelijk van de tijd van het jaar en de hoeveelheid sneeuw hadden die routes verschillende moeilijkheidsgraden. Er was zelfs een verre van steile route die ook geschikt was voor zwangere vrouwen.

Er zijn uit meerdere gebieden en tijdperken gegevens bekend over de snelheid waarmee mensen te voet vooruit konden komen. Als koeriers bepaalde delen van een route hardlopend aflegden en ze hoefden geen bagage mee te nemen, dan kon een hele ploeg van die koeriers wonderbaarlijke snelheden halen die opliepen tot tweehonderdveertig kilometer in één dag,²⁶ zoals de Spanjaarden over de Inca's meldde in het begin van de zestiende eeuw.

Uiteraard reisden soldaten die hun eigen eten en wapens mee moesten dragen een stuk langzamer. De snelheden van antieke legers, waaronder die van de Perzische heerser Xerxes, Alexander de Grote en Hannibal – en zelfs die van de veel recentere koningin Elizabeth I van Engeland – lagen grofweg tussen de vijftien en dertig kilometer per dag.²⁷ In het Amerikaanse leger wordt een afstand van dertig kilometer nog steeds beschouwd als een normale dagmars.²⁸ Alles wat sneller gaat, geldt als een geforceerde mars.

Ruiters te paard gingen nog veel harder. Een moderne ruiter in Mongolië kan in één dag bijna vijfhonderd kilometer afleggen als hij regelmatig van paard wisselt, en in het verleden konden Mongoolse soldaten meerdere dagen lang afstanden van honderd kilometer per dag²⁹ afleggen tijdens extra stevige campagnes.

Goede wegen konden de snelheid over land ook drastisch verhogen. In het jaar 1000 bestonden er allerlei soorten wegen. In de meest geavanceerde landen, zoals China, waren zandwegen en bruggen over

rivieren heel gewoon en was reizen vrij simpel. In andere gebieden waren maar weinig wegen en moesten reizigers hun eigen weg zoeken.

De reisomstandigheden over land bepaalden ook hoe ver mensen grote hoeveelheden goederen konden vervoeren. Rond het jaar 1000 transporteerden de inwoners van Chaco Canyon in Arizona regelmatig mais over een afstand van honderdvijftig kilometer en nu en dan sjouwden ze ook tweehonderdvijfenzeventig kilometer lang grote balken met zich mee (in Chaco groeiden geen bomen). Voor luxegoederen, zoals papegaaivenen,³⁰ reisden ze nog verder.

In het jaar 1000 waren afstanden over land geen absolute afstanden. Temperatuur, terrein en allerlei obstakels konden de reis versnellen of vertragen.

Hetzelfde gold voor het reizen per boot, zowel over rivieren als over de oceaan. De snelheid varieerde en verbazend genoeg ging zeilen of roeien meestal niet sneller dan reizen over land, al was het natuurlijk wel veel gemakkelijker om in een boot te zitten dan om te voet te gaan.

Vikingschepen stonden bekend om hun flexibele, lichte bouw, hun snelheid en hun vermogen om aan te leggen in ondiep water. Replica's hebben al zeilend maximumsnelheden van zevenentwintig kilometer per uur³¹ gehaald, maar zo'n snelheid is lastig vol te houden. Polyneesische dubbele kano's met driehoekige zeilen gaan bij normale wind ongeveer half zo snel.³² Goedgebouwde traditionele zeilboten gaan gemiddeld nog steeds maar zo'n zestien kilometer per uur, terwijl tijdens regatta's vijf keer zo snel wordt gezeild.

Roeiboten of kano's zijn veel langzamer, met zo'n elf kilometer per uur. Het is lastig om sneller te roeien, behalve op korte stukken, maar roeiboten kunnen alle kanten op,³³ terwijl zeilboten niet recht tegen de wind in kunnen varen. Roeien was cruciaal voor het succes van de Vikingen. Ze konden tot vlak onder de kust zeilen, roeiden dan naar de wal, voerden hun overval uit en gingen er dan snel weer vandoor, onafhankelijk van de windrichting op dat moment.

Oceaanstromingen waren in het jaar 1000 net zo bepalend voor

zeereizen als nu. Zeelieden kwamen sneller vooruit via de oppervlaktestromingen in de oceaan, de zogeheten gyren, die bepaald worden door windpatronen, zwaartekracht, zonnewarmte en de draaisnelheid van de aarde. De gyren op het noordelijk halfrond – de Noord-Atlantische gyre en de Noord-Pacifische gyre – stromen met de klok mee, terwijl die op het zuidelijk halfrond tegen de klok in draaien.

Door de draaiing rechtsom van de Noord-Atlantische gyre was de reis naar Canada via het noordelijke deel van de Atlantische Oceaan veel moeilijker dan de terugreis. De Vikingen bleven in de buurt van de kust en namen de langzamere, koude Oost-Groenlandstroom³⁴ naar IJsland en Groenland, waar ze de Labradorstroom naar Canada oppikten. De reis was niet zonder gevaren. De Oost-Groenlandstroom stuit bij Kaap Vaarwel, het zuidelijkste puntje van Groenland, op de veel warmere Golfstroom, wat leidt tot mist en wind die de schepen vaak uit de koers sloegen.

Waarschijnlijk is dat ook wat er in 985 of 986 is gebeurd met de Vikingvaarder Bjarni Herjólfsson, die van IJsland uitvoer naar Groenland om zijn vader te zoeken, die net was verhuisd naar een nieuwe nederzetting die was gesticht door Erik de Rode.

Bjarni en zijn mannen zeilden drie dagen lang van IJsland naar Groenland. Vervolgens, aldus de saga's, 'viel de wind weg³⁵ en werden ze geteisterd door winden uit het noorden en door mist; dagenlang wisten ze niet waar ze naartoe zeilden.' Toen de lucht opklaarde, zagen Bjarni en zijn mannen land, maar hij had genoeg over Groenland gehoord om te weten hoe het eruitzag en dit was niet Groenland. Ze keerden om en kwamen alsnog veilig in Groenland aan. Bjarni en zijn mannen zijn nooit aan land gegaan op die vreemde plek, maar hun verslag inspireerde Leif Eriksson – naar verluidt de eerste Viking die voet op Amerikaanse bodem zette – in het jaar 1000 om dezelfde kant op te gaan als Bjarni destijds. Dat was het moment waarop hij Noord-oost-Canada bereikte.

Vikingen die terug naar Scandinavië reisden, konden de Golfstroom

oppikken die deel uitmaakt van de Noord-Atlantische gyre. Zeilen op de golfstroom is als varen op een snelstromende rivier die dwars door een trage oceaan loopt. Hij gaat noordwaarts langs de oostkust van Amerika en draait dan om Newfoundland heen de Atlantische Oceaan op, waarna hij via de Britse eilanden doorloopt naar Europa. Hij stroomt met meer dan honderdzestig kilometer per dag³⁶ en de breedte ervan – die zichtbaar is, omdat de kleur anders is dan die van het omringende water – is een kilometer of zeventig.

De afstanden over de Grote Oceaan waren veel groter dan die over de Atlantische Oceaan. Op zijn breedste punt, tussen Indonesië en Colombia, is de Grote Oceaan twintigduizend kilometer breed, terwijl de Atlantische Oceaan nergens breder is dan vierenzestig honderd kilometer. Zelfs Japan en Californië liggen achtentachtighonderd kilometer uit elkaar. Vroege zeevaarders maakten gebruik van de Noord-Pacifische gyre om verder in de Grote Oceaan door te dringen met dubbele zeilkano's. Net als de Vikingen gebruikten ze geen navigatie-instrumenten. Na hun vertrek vanuit Samoa bereikten ze rond 1025 de Genootschapseilanden en het duurde nog twee of drie eeuwen voordat ze aankwamen op Hawaï, Paaseiland en Nieuw-Zeeland.

Als de omstandigheden meewerken kun je de Grote Oceaan zelfs zonder zeil oversteken, puur op de oceaanstromen, zoals veertien onfortuinlijke Japanse zeelieden ontdekten. Op 2 december 1832 vertrok hun houten vissersboot met een lengte van ongeveer vijftien meter vanuit Nagoya aan de oostkust van Japan in de richting van Tokio. Een woeste storm sloeg hen uit de koers en het mastloze schip werd eerst meegevoerd door de Kuroshio-golfstroom en vervolgens door de Noord-Pacifische stroom, die allebei deel uitmaken van de Noord-Pacifische gyre.

Het schip kwam in januari 1834, dus een maand of veertien later, aan in het plaatsje Ozette in de Amerikaanse staat Washington. Slechts drie opvarenden hadden het overleefd door regenwater op te vangen, te vissen en nu en dan een zeevogel te vangen. Doordat ze geen bron

van vitamine c hadden, waren ze vatbaar voor scheurbuik,³⁷ wat hun elf metgezellen de das had omgedaan.

De heersende winden maakten sommige reizen makkelijker en andere moeilijk. Zoals elke ervaren zeiler weet, gaan boten veel sneller³⁸ als ze de wind mee hebben. Seizoensgebonden weerpatronen maakten in sommige gebieden een enorm verschil. Het bekendst zijn de moessonwinden, die veroorzaakt worden door lucht die naar de oceaan stroomt als de Euraziatische landmassa tegen het voorjaar opwarmt en zes maanden later de andere kant op gaat stromen. In het jaar 1000 kenden zeevaarders al heel precies het gevoel en de timing van de winden die hen van de Indische naar de Grote Oceaan of terug konden voeren.

Zoals de historicus George F. Hourani (1913-1984), een groot kenner van de Arabische zeevaart, heeft opgemerkt: ‘Deze zeeroute³⁹ van de Perzische Golf naar Kanton [Guangzhou] was de langste die regelmatig in gebruik was vóór de Europese expansie in de zestiende eeuw en dat mag wel een opmerkelijke prestatie heten.’ Schepen op de route van de Perzische Golf naar China reisden bijna twee keer zo ver als Columbus. Als je daar de etappe van Basra in Irak naar Sofala in Mozambique nog aan toevoegt, was deze route zelfs drie keer zo lang als die van Columbus.

Rond het jaar 1000 maakten de Indische en Grote Oceaan een intensivering mee van handel tussen Arabische, Indiase, Zuidoost-Aziatische, Oost-Afrikaanse en Chinese havens. Geen enkele zeeman kwam ten oosten van de Filipijnen, omdat de Chinezen geloofden dat al het water van de oceaan daar samenkwam in een gevaarlijke draaikolk waaruit geen enkel schip ooit terugkeerde.

Er zat een element van waarheid in dat geloof. De Indonesische Doorstroom voert warm water uit de Grote Oceaan mee naar de Indische Oceaan. Deze stroming gaat voornamelijk zuidwaarts door de Indonesische archipel en vervolgens westwaarts naar de Indische Oceaan. Deze stromingen botsen en bewegen alle kanten op rond de

eilanden in Zuidoost-Azië, waardoor het zeeniveau zesenvestig centimeter hoger komt te liggen, hoger dan waar dan ook op aarde. Deze zeestromen zijn zo snel en groot dat wetenschappers een nieuwe eenheid moesten creëren – de sverdrup, die staat voor een miljoen kubieke meter per seconde – om de stroming te meten. De richting van de stroming⁴⁰ maakt het makkelijk voor boten en andere drijvende voorwerpen om zuidwaarts en westwaarts de Indische Oceaan op te komen, maar veel moeilijker om noordwaarts te gaan.

Omdat het makkelijker was om zuidwaarts te gaan, reisden er zo'n vijftigduizend jaar geleden al mensen per boot naar Australië, maar ging er bijna niemand naar het noorden. Daardoor was er heel weinig contact tussen Australië en Indonesië of het Zuidoost-Aziatische vasteland tot in elk geval 1300 of 1400. De Chinezen trokken in eerste instantie naar Australië om op zeekomkommers te vissen. Chinese consumenten waren zo dol op zeekomkommers⁴¹ dat hun vissers eerst de wateren rond Guangzhou bijna leegvisten, daarna de Zuidoost-Aziatische kust afzakten naar Vietnam en vandaar naar Indonesië trokken, tot ze rond 1400 uiteindelijk de noordkust van Australië bereikten.

In het jaar 1000 navigeerden de meeste zeelieden aan de hand van hun waarnemingen met het blote oog en hun kennis van de loop van de zon, maan en sterren. Een belangrijke uitzondering hierop waren islamitische zeevaarders, die sextanten gebruikten, en de Chinezen, die rond het jaar 1000 net waren begonnen magnetische scheepskompassen⁴² te maken.

Ervaren Polynesische zeelieden en Vikingen konden hun koers bepalen door goed te kijken naar golven, zeewier, de vliegrichting van vogels en de contouren van het land dat in zicht kwam. Mau Piailug,⁴³ een Micronesiër die de traditionele Polynesische manier van navigeren bestudeerd heeft, gaf zijn kennis in de jaren tachtig van de vorige eeuw door aan televisiepresentator Steve Thomas, die destijds een fanatiek zeezeiler was. Bij helder weer⁴⁴ gebruikte hij de sterren om zijn koers

te bepalen, verklaarde Mau, en als het bewolkt was, keek hij naar de vorm van de golven.

Net als de Polynesische zeevaarders gebruikten de Vikingen geen instrumenten. Waarom reisden ze in het jaar 1000 naar nieuwe gebieden? Sociale structuren, met name de dynamiek van roofbendes, speelden een belangrijke rol, omdat ambitieuze hoofdmannen op zoek gingen naar nieuwe territoria. Het beroemde epos *Beowulf*, geschreven in het oud-Engels, verklaart hoe dergelijke groepen functioneerden. (Het enige overgebleven manuscript dateert uit 1000 en het verhaal speelt een paar eeuwen eerder.) De jonge Zweedse prins Beowulf gaat naar Denemarken om een naburige koning te helpen, wiens rijk wordt bedreigd door een monster dat Grendel heet. Hij neemt een stuk of twintig jongemannen mee, die samen met hem vechten en naar verre landen reizen, op zoek naar zeldzame schatten. Hij beloont zijn volgelingen met geschenken, vaak zilveren armbanden, die ze plunderen onder hun vijanden. De mannen in Beowulfs bende⁴⁵ vechten niet de hele tijd; soms hangen ze ook gewoon een beetje rond en feesten ze wat.

Roofbendes bestonden niet uitsluitend uit mannen. Er waren soms ook vrouwen bij en vaak ging de vrouw van de hoofdman mee. Vrouwen konden ook roofbendes aanvoeren. Zo voerde Freydis – die van de ontblote borst – uiteindelijk het gezag over haar eigen schip naar Amerika, zoals de saga die is overgeleverd door haar afstammelingen verhaalt. Deze bendes bestonden ook niet altijd uit mensen uit hetzelfde gebied. Vaak gingen mensen uit verschillende landen en met verschillende talen met elkaar samenwerken. Kleine bendes⁴⁶ bestonden waarschijnlijk uit een man of twintig, maar ze konden uitgroeien tot groepen van honderd of tweehonderd man. Bendeleiders die een nog grotere aanhang wisten te verwerven⁴⁷ eindigden soms als prinses of koningen.

De ervaringen van de Viking Erik de Rode illustreren hoe bendeleiders hun mannen meetroonden naar nieuwe gebieden. Nadat Erik in

980 schuldig was bevonden aan moord op IJsland, werd hij voor drie jaar verbannen. Hij was al verbannen uit Noorwegen, dus ging hij op zoek naar nieuw grondgebied, in dit geval Groenland, dat ergens rond 900⁴⁸ was gesignaleerd. Toen zijn drie jaar erop zaten, keerde hij terug naar IJsland om volgelingen te rekruteren, die met vijftwintig schepen naar Groenland voeren. Elf schepen werden uit de koers geslagen en zijn nooit meer teruggezien. Veertien schepen kwamen veilig aan en de opvarenden vestigden de Oostelijke Nederzetting. Eriks zoon Leif en de andere Vikingen die via het noorden van de Atlantische Oceaan naar Canada voeren, waren ook allemaal hoofdman van hun eigen bende.

Laten we onze wereldreis beginnen met het enige moment van contact tussen Europa en Amerika van voor 1492 dat buiten kijf staat: het moment waarop de Vikingen in 1000 op Newfoundland landden. Vandaar reizen we verder de wereld over en volgen we de routes die we kennen uit schriftelijke bronnen, terwijl we andere zullen reconstrueren op basis van archeologische vondsten.

In 1000 maakten de Vikingreizen de lus om de aarde compleet. Voor het eerst zou een voorwerp of boodschap de hele aardbol rond kunnen reizen. Natuurlijk weten we – nog! – niet of dat daadwerkelijk is gebeurd, maar doordat de Vikingtochten naar Canada in het jaar 1000 een route van Europa naar Amerika openden is het een feit – en geen veronderstelling – dat er dat jaar een wereldwijd netwerk van wegen⁴⁹ ontstond, en daarom begint onze geschiedenis van de globalisering daar.